

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ ДЕФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

Березка С.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті висвітлено чинники деформацій особистості у психологічній літературі. Представлено схему та класифікацію чинників особистісної деформації. Розглянуто види зовнішніх, внутрішніх та суміжних чинників. Проаналізовано їх значимість, вплив на особистість, а також взаємозалежність між собою.

Ключові слова: особистісна деформація, чинники деформації, внутрішні, суміжні та зовнішні чинники, мікро-, мезо- та мегачинники, генетико-фізіологічні та соціально-психологічні чинники.

Постановка проблеми. Аналіз наукової літератури дозволив визначити, що на сьогодні у психології досить розповсюдженою є проблема професійної деформації. Проте деякі вчені (А.Н. Баженова, К.І. Сапего, Т.С. Яценко та ін.) звернули увагу на те, що особистість може бути деформованою ще задовго до безпосередньої «зустрічі» з власною професією. Аспект особистісної деформації представлений у медичній науці (з точки зору патології), але є недостатньо вивченим у психологічній науці у руслі норми розвитку. Вивчення викривлень особистості набуває особливої актуальності в умовах сучасності. Сьогодні нестабільність та постійні соціальні, політичні, економічні зміни у країні призводять до того, що людина опиняється під тиском факторів, що обумовлюють появу особистісних деформацій та унеможливають її повноцінний розвиток. З метою забезпечення психічного здоров'я нації та гармонійного становлення особистості необхідним є вивчення саме психологічних витоків появи деформацій, що дозволить упереджувати, нівелювати та коректувати викривлення особи.

Мета статті: визначити та класифікувати чинники, що призводять до появи деформацій особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особистісні деформації – це викривлення, зміна якостей і властивостей особистості під впливом тих чи інших факторів, що проявляється у: зміні сприйняття та ціннісних орієнтацій, життєвих поглядів, характеру, способів спілкування та поведінки, рис особистості, установок та їх гіперболізації; незрілості та нерівномірності розвитку певних аспектів особистості, інфантильності та егоцентричній спрямованості; втраті здатності до адаптації; фрустрованості; порушенні внутрішньопсихічної рівноваги; викривленнях у когнітивній та емоційній сферах

та ін. [2, с. 145-150]. Робота психолога, спрямована на упередження, нівелювання чи корекцію деформацій особистості, має будуватись з урахуванням першопричин. Саме тому, необхідним є визначення та створення класифікації чинників, що сприяють появі викривлень.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, нами було розроблено класифікацію чинників деформацій особистості. В основі класифікації лежить критерій спрямованості дії чинників на особистість. Так, умовно, усі чинники можна об'єднати у три групи – внутрішні, зовнішні та суміжні. Схематично класифікацію чинників ми зобразили на рис. 1.1 «Чинники деформації особистості».

До першої групи «внутрішніх чинників» ми віднесли сукупність індивідуальних властивостей та особливостей, що сприяють появі деформацій. Цю групу чинників можна розділити на дві великі підгрупи: особливості особистості, що мають генетико-фізіологічну основу та особливості, що мають соціально-психологічну основу.

До підгрупи «особливості, що мають генетико-фізіологічну основу» відносять тип вищої нервової діяльності (відповідно тип темпераменту); властивості нервових процесів (сила, врівноваженість, рухливість збудження та гальмування); властивості темпераменту: екстраверсія – інтроверсія; емоційна стабільність – нейротизм; вроджені здібності та індивідуальні особливості. Так, наприклад, відомо, що до емоційного виснаження, як різновиду особистісних деформацій, більш схильними є особистості, що мають слабкий та сильний неврівноважений тип вищої нервової діяльності (меланхоліки та холерики), а також інтроверти.

До чинників соціально-психологічного походження ми віднесли якості та особливості особистості, що мають глибинно-психологічну основу. Так, для збереження напрацьованої Я-концепції, за К. Роджерсом [6], необхідна узгодженість між самосприйняттям і можливими переживаннями; у ситуації, коли переживання неузгоджені з самосприйняттям – це загрожує збереженню Я-концепції, і у цьому випадку організм вмикає механізми захисту: *викривлення сприйняття та заперечення*, що є основою появи деформацій у особистості.

Деформація сприйняття відбувається, якщо небажана інформація допускається у свідомість, але у настільки трансформованому вигляді, що не завжає попередньому самосприйняттю і не відображається на Я-концепції (наприклад, отримавши погану оцінку, сильний студент пояснює це несправедливістю педагога, а не своїми недостатніми знаннями). Це К. Роджерс розглядає як *раціоналізацію*.

Рис. 1.1. «Чинники деформації особистості»

Заперечення, як фактор, що викликає деформацію сприйняття, полягає у відмові сприймати реально існуючі негативні події, які підривають власну Я-концепцію. Крайньою формою заперечення є не лише виникнення деформації особистості, але і поява психопатології [6].

Аналізуючи праці Ф. Перлза, також можна виділити захисні механізми, які, на думку дослідника, викликають труднощі у диференціації себе та інших і призводять до змішання себе та інших. Викривлення особистості, за Ф. Перлзом виникає через нездатність індивіда підтримувати свою рівновагу у середовищі (тобто рівновага між собою та світом). Зазвичай у порушенні рівноваги беруть участь такі механізми як *інтроєкція, проєкція, злиття та ретрофлексія*. Головним механізмом і проявом деформованої поведінки за Ф. Перлзом можна визначити *ритуалізацію* поведінки. Слід зазначити, що усім людям характерна певна ритуалізація, проте їх поведінка змінюється в залежності від ситуації, а деформована особа є ригідною, адаптивно незмінною, вірною своїм ритуалам [1].

На думку Т.С. Яценко, завдання усіх захистів може трактуватися як прагнення, з одного боку, зберегти незмінними й задовольнити інфантильні інтереси «Я», з іншого – забезпечити захист «Я» в його ідеалізованих надбудовах [9, с. 39]. Тобто, психічний захист має не лише позитивну функцію (вирішення конфлікту між свідомим та несвідомим, зниження емоційної напруги та ін.), але і негативну – може призводити до стійких викривлень особистості.

Актуальним для розуміння причин появи деформованості є розуміння А. Маслоу дефіцитарної любові. Вчений вважає, що така любов є егоїстичною, для себе, а виникає вона для того, щоб компенсувати недоліки захисту, поваги, самосприйняття, що у свою чергу призводить до викривлень самої особистості.

У феноменологічному підході до особистості К. Роджера [6] для кожного індивіда виявляється реальним те, що існує у межах його внутрішньої системи координат (або його суб'єктивного світу), складає базу для його суб'єктивного сприйняття, переживання і визначає його поведінку. Тобто, реагування на ті чи інші події залежить від *внутрішніх установок особистості*. Таким чином, внутрішні установки, що обмежують сприйняття, викривляють його, призводять до його суб'єктивності, обумовлюють появу особистісних деформацій.

Вплив установок на індивіда також представлений в роботах А. Адлера. Так, А. Адлер виділяє чотири типи особистості за характером установок, пов'язаних зі стилями життя. За ним переважання того чи іншого типу обумовлює особливості сприйняття, реакції взаємодії з оточуючими, схильності та інтереси, типи поведінки. Тобто переважання того чи іншого типу призводить до деформаційного сприйняття особистості [1]. Переважання того чи іншого типу як чинника утворення особистісної деформованості можна зустріти і у Е. Фромма.

Розглядаючи індивідуальні риси, як чинники деформації Дж. Фрейденберг виділяє: емпатію, гуманізм, захоплюваність, ідеалізованість, інтровертивність, фанатичність; В.І. Ковальчук – низький рівень самооцінки та зовнішній локус контролю; Т.І. Ронгинська до таких якостей відносить: сумлінність, хворобливу акуратність, прагнення у будь-якій справі добитися зразкового порядку, чутливість, вразливість, схильність сприймати чужий біль, що граничить з патологією, із саморуйнуванням. До таких рис також належить педантичність, гіпервідповідальність, схильність до зверх контролю

(тобто постійне перебування в позиції «Я – дорослий», «Я – контролюючий Батько»).

У трансактному аналізі Е.Берна до деформацій особистості призводить саме порушення, переважання чи пропуск того чи іншого стану. Розглянемо детально як це впливає на появу викривлень особи [3]:

- зупинка у стані «Дитина»: залежність, безпомічність, емоційна неврівноваженість, нерозуміння себе, відсутність навичок прийняття рішення, навичок піклування, при цьому чуттєвість, зацикленість на власних потребах та задоволеннях, потреба в піклуванні;

- пропуск стану «Дитина» і «Дорослий», тобто відразу формується стан «Батько»: бажання допомогати за рахунок нівелювання власних потреб, пригнічення чутливості, місіонерська позиція, постійне страждання, залежність (від інших та їх думки), відсутність довіри, відмова собі у щасті;

- пропуск стану «Дитина», формування стану «Дорослий»: перфекціонізм, синдром «відмінника», відсутність радості та довіри, пригнічення чутливості, надмірний раціоналізм, професія «гарна людина», активність, переважання власних інтересів над чужими, зацикленість на собі, самокритичність, відсутність емоційної та чуттєвої свободи, відчуття значимості отримується за рахунок досягнень;

- пропуск стану «Дорослий», тобто перехід від «Дитини» до стану «Батько»: життя заради сім'ї, оточуючих, власні інтереси мають другорядне значення, залежність, контроль, вимогливість до себе та оточуючих, неприйняття себе, особистісна незадоволеність, значимість за рахунок користі.

На нашу думку, будь-яка психологічна особливість чи риса може призвести до деформації особистості, якщо вона є гіпертрофованою. Саме тому, важливо знати не лише перелік рис, що сприяють появі деформацій, але власне внутрішні причини, що обумовили їх розвиток.

Друга група «зовнішні чинників» деформації особистості складається з трьох підгруп: мікро-, мезо-, та мегачинники.

До підгрупи *мікрочинників* ми віднесли вплив найближчого оточення (референтної групи). Так, наприклад, стилі виховання в родині формують ставлення дитини до оточуючої дійсності, особливості сприйняття оточуючого світу. Можна відмітити, що авторитарні методи виховання формують у дітей механізм зовнішнього контролю: зникнення загрози покарання провокує неконтрольовану, агресивну поведінку з боку вихованців до батьків і громадськості. Авторитарне батьківство виховує боязких, похмурих, вороже налаштованих, залежних, пасивних, дратівливих і агресивних особистостей. Ліберальний стиль зазвичай виховує інфантильних, неадекватних, імпульсивних, невивагливих до себе, безпринципних людей. Індиферентне (байдуже) виховання провокує у дітей відхилення психологічного та розумового розвитку, порушення поведінки, навіть психічні розлади. Вони ростуть некерованими, імпульсивними, невпевненими в собі, тривожними і боязкими, схильними до асоціальної та агресивної поведінки [8].

Особливо значимий для формування особистості є психологічний мікроклімат в родині, безпосереднє ставлення до дитини. Так, К. Роджерс [6] стверджує, що відсутність у дитинстві безумовної позитивної уваги робить неможливим процес успішної самоактуалізації, призводить до відсутності власної самодостатності, нездатності особистості при виборі рішення орієнтуватися на свої власні відчуття: така особистість керується загальноприйнятими, нав'язаними середовищем стереотипами;

боїться раптових, спонтанних переживань, які вона сприймає (через власну неповноцінність) як загрозу власній правоті, вимушена активізувати механізми захисту. У свою чергу, це формує тенденцію до неповноцінного проживання життя: через страх перед різноманітними сприйняття особистість обмежує своє сприймання, трансформує усі переживання на користь внутрішніх установок.

За А. Маслоу існують метопотреби (потреби, що сприяють особистісному зросту), незадоволення яких у дитинстві, призводить до появи таких стійких рис особистості: недовіра, цинізм, ненависть, дезінтеграція, втрата почуття власного «Я» та індивідуальності, тотальний егоїзм, перекладання відповідальності на інших. Безумовно такі риси одночасно є проявом і причиною появи деформацій особистості [1].

На даних прикладах, ми бачимо як зовнішні чинники (відсутність безумовної уваги (за К. Роджерсом) та незадоволення метопотреб дитини (за А. Маслоу) інтеріоризується, тобто виступають причиною утворення внутрішніх чинників деформацій особистості.

Також, до мікрочинників належать усі фактори, що впливають і стосуються безпосередньо самої особистості.

До підгрупи *мезочинників* ми віднесли вплив колективу (шкільного студентського, професійного), спосіб життя, тобто сукупність умов, які забезпечують життєдіяльність на всіх рівнях розвитку потреб, установок, диспозицій особистості; умови, що забезпечують реалізацію нагальних потреб особистості; умови, що забезпечують самоствердження, самовиявлення особистості на рівні соціальних потреб (професійне становлення, задоволення культурних потреб) і т.д.

До *макрочинників* ми відносимо національну систему виховання та освіти, освітні орієнтації, властиві для суспільства; цінності соціуму; політичну ідеологію країни; релігію; загальний стан держави, що обумовлює життєві обставини; вплив ЗМІ та мережі інтернет та ін.

«Суміжні чинники особистісних деформацій» – третя група чинників, які витікають як з зовнішніх, так і з внутрішніх причин. До цієї групи можна віднести: патології, фізичні та психічні захворювання людини, алкогольні, наркотичні та афективні стани.

Механізм дії соматичних захворювань полягає у тому, що порушення, яке виникає внаслідок хвороби, супроводжується змінами характеру нервової імпульсації та вісцерально-церебральної рівноваги, у результаті змінюються фізіологічні параметри вищої нервової діяльності, що у свою чергу призводить до змін у сприйнятті особистості, її установках та поглядах, способах реагування на оточуючий світ. У медичній термінології існує поняття «особистісний дефект», що означає зміни, перетворення особистості внаслідок психічних захворювань чи органічних уражень мозку. Особистісний дефект передбачає докорінне перетворення основних рис особистості – втрату властивостей, зміну темпераменту, появу нових рис характеру, зміну провідних потреб в ієрархії мотивів (викривлення світогляду, інтересів, установок та поглядів). Такі деформації

особи відрізняються стійкістю, мало залежать від зміни ситуації.

Що стосується залежності (алкогольної чи наркотичної), то вона, на думку Б.В. Зейгарник, деформує взаємозв'язок організму та психіки. У своїх дослідженнях вона зазначила: «Хворобливий процес створює особливі умови функціонування психологічних механізмів, що не мають аналогів у нормальному розвитку і призводять до викривленого патологічного розвитку особистості» [7, с. 9-14]. Окремі особистісні властивості деформуються під впливом вживання хімічних речовин, а з розвитком залежності взагалі руйнуються. Б.С. Братусь звертає увагу на те, що природний процес розвитку людини характеризується розширенням зв'язків та відносин з зовнішньою середою та оточуючим світом, проте при певних обставинах (хвороба, наркотики і т.д.) відбувається їх звуження або видозмінення. Таким чином, хімічна залежність є яскравим прикладом деформації багатомірному світу людини і розпаду її психологічної системи [5].

Афект також здатний деформувати особистість. Афектний стан, володіючи властивостями домінантності, гальмує непов'язані з ним психічні процеси та нав'язує певний стереотипний спосіб «аварійного» реагування. Під час цього стану відбувається звуження свідомості, сприйняття стає вибірковою і зосередженим лише на обставинах, що викликали афект. Слід зазначити, що деформація свідомості особистості у цьому випадку є короткочасною та нестійкою [4, с. 50].

Усі ці підгрупи чинників впливають на свідомість, сприйняття людини, її внутрішні установки, індивідуальні особливості психіки. Тому, ми можемо сказати, що зовнішні та внутрішні чинники взаємообумовлені та нерозривно пов'язані між собою. Наприклад, зовнішні чинники можуть виступати як закріплюючий фактор психічно обумовленої деформації. Так, закріпленню та укоріненню деформованості особистості сприяє: заохочення, оцінювання чи подавлення з боку оточуючих; почуття успіху чи задоволення, вдале вирішення проблеми чи ситуації за рахунок власних деформацій, будь-яке підкріплення викривлень поведінки чи сприйняття і т.д.

Важливим фактором для роботи з деформованою особистістю є урахування не лише чинників, але і їх конфігурації. Тобто, їх взаємозалежності та взаємообумовленості, їх інтенсивності, тривалості та сили дії.

Висновки. Аналіз наукової літератури засвідчив, що особистісні деформації є набутими (навіть при генетико-фізіологічній основі), формуються під час виховання, навчання, соціалізації та розвитку особи, а також деякі форми викривлень мають не постійний характер і з часом (або з відповідною корекційною роботою) зникають. Якщо чинники, що викликають деформацію, є зовнішніми, мають тимчасовий характер або слабку інтенсивність чи силу дії, то при закінченні впливу цих факторів, зникає (хоча із часом) і викривлення особистості.

Врахування усіх деформуючих чинників та факторів дозволить створити ефективну корекційну програму, яка забезпечить повноцінний та гармонійний розвиток особистості.

Список літератури

1. Алейникова Т. В. Психодіагностика: учеб. пособие / Татьяна Вениаминовна Алейникова. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 352 с.
2. Баженова А. Н. Профессиональная деформация личности психолога / А. Н. Баженова // Интеграция образования. – 2003. – № 2. – С. 145-150.
3. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных / Эрик Берн. – СПб: МФИН, 1992. – 432 с.

4. Большая психологическая энциклопедия / А. Б. Альмуханова, Е. С. Гладкова, Е. В. Есина и др. – М: Эксмо, 2007. – 544 с.
5. Братусь Б. С. Психология. Нравственность. Культура / Б. С. Братусь. – М.: Менеджер: Роспедагенство, 1994. – 60 с.
6. Гуманистическая психология (К. Р. Роджерс) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/psiteol/txt06.htm>
7. Зейгарник Б. В. Опосредование и саморегуляция в норме и патологии // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 9–14.
8. Психология и педагогика: Учебное пособие / В. М. Николаенко, Г. М. Залесов, Т. В. Андрушина та ін. – М: ИНФРА, 2000. – 175 с.
9. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. / Тамара Семенівна Яценко. – К: Вища шк., 2006. – 382 с.

Березка С.В.

Донбасский государственный педагогический университет

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИСТОКИ ДЕФОРМАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В статье представлено факторы, которые влияют на появление деформации личности. Дано схему и классификацию факторов личностной деформации. Проанализировано виды внутренних, внешних и смежных факторов. Определено их значение, влияние на личность, а так же их взаимосвязь между собой.

Ключевые слова: личностная деформация, факторы деформации, внутренние, смежные и внешние факторы, микро-, мезо- и мегафакторы, генетико-физиологические и социально-психологические факторы.

Berezka S.V.

Donbass State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL ORIGINS OF DEFORMATION OF A PERSONALITY

Summary

The article presents the factors that affect the occurrence of deformation of a personality. The submitted scheme and the classification of factors of personal strain. Analyzed types of internal, external and associated factors. Defines their importance, the impact on the individual and their relationship with each other.

Keywords: personality deformation, deformation factors, internal, connected and external factors, micro-, meso- and megafactory, genetic-physiological and socio-psychological factors.

УДК 316.6:316.4:159.928

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Єзерська Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Український фізико-математичний лицей
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено соціально-психологічні особливості адаптації обдарованих підлітків в умовах інтернатного перебування. Надано теоретичний аналіз соціально-психологічної адаптації. Проведено аналіз проблем соціально-психологічної адаптації обдарованих учнів підліткового віку.

Ключові слова: психічна адаптація, адаптація, адаптивні здібності, проблеми адаптації.

Постановка проблеми. Проблема соціально-психологічної адаптації обдарованих школярів є центральною темою дослідження в багатьох областях знання і поки ще далека від вирішення. Останнім часом дослідження адаптації особистості набувають все більшої значущості в наукових галузях знань. Теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури показує, що проблема соціально-психологічної адаптації є міждисциплінарною і представлена в дослідженнях в таких галузях, як педагогіка, психологія, філософія, медицина, біологія, соціологія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує ряд робіт, в яких розкрита біосоціальна природа людини, а також представлені філософсько-методологічні проблеми теорії адаптації, до них можна віднести роботи А.Н. Леонтьєва, Л.І. Вассермана, Л.С. Виготського, О.І. Зотової.

Роботи Олександрівського Ю.А., В.С. Ротенберга, В.П. Казначеева найбільш повно відображають специфіку медико-психологічних аспектів адаптації особистості.

Психічна адаптація – це один з фундаментальних процесів, що визначає встановлення адекват-